BLACK SEA
SECURITY
FORUM

ЧОРНОМОРСЬКІ ТРЕНДИ

СИЛЬНІ ТЕЧІЇ, СТРАЕГІЧНА ГЛИБИНА ТА ВИСОКІ ХВИЛІ

Ганна Шелест
Сергій Герасимчук

UKRAINIAN PRISM:
TEN YEARS
OF EXPERTISE

BLACK SEA SECURITY FORUM

Чорноморські тренди: сильні течії, стратегічна глибина та високі хвилі

Ганна Шелест, к.політ. н.,Сергій Герасичмук

Дане дослідження підготовлене Радою зовнішньої політики «Українська призма» для Чорноморського безпекового форуму 2025.

© Black Sea Security Forum, 2025

UKRAINIAN PRISM:
TEN YEARS
OF EXPERTISE

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ **4**

ГОЛОВНІ ТРЕНДИ **5**

Стратегічна глибина: внутрішньодержавні тренди 5

Сильні течії — тренди, які можуть мати визначальний характер 7

Високі хвилі — вплив зовнішніх гравців 9

СЦЕНАРІЇ **12**

"Дрейф під час штилю": сценарій стабільного чорноморського регіону 12

“Бурхливі води": сценарій орбітально стабільного чорноморського регіону 14

"Зона риптиду": нестабільний сценарій для регіону Чорного моря 16

РЕКОМЕНДАЦІЇ **18**

МЕТОДОЛОГІЯ

Методологія дослідження розглядатиме Чорноморський регіон як складну нелінійну систему, де держави є елементами даної системи з моделлю поведінки, що визначається існуючими політичними, економічними, геополітичними та іншими відповідними трендами.

Тренди базуються як на внутрішньодержавних факторах, так і на ширшому регіональному контексті. Тренди, сформовані під впливом критичних факторів, створюють основу для розробки сценаріїв на рівні окремих держав та міждержавних відносин (trend-impact ефект). Виявлення cross-impact ефекту надає можливості побудувати сценарії розвитку регіону в цілому.

Водночас, уникаючи методологічної пастки побудови позитивного, негативного та нейтрального сценарію (коли упереджена думка дослідника визначає рамки позитивного та негативного сценарію, а при побудові сценарію всі позитивні фактори включаються лише в позитивний сценарій, а всі негативні — лише в негативний, що призводить до спотворення оцінки), дослідження базується на оцінці висоти та частоти флуктуацій у системі та буде розділено на три категорії:

- Сценарій стабільного Чорноморського регіону, коли коливання, спричинені факторами та тенденціями на національному та регіональному рівнях, не призведуть до дисбалансу системи,
- Сценарій орбітальної стабільності Чорноморського регіону, коли окремі тренди створюватимуть значні відхилення системи від норми, але сама система залишиться в певних власних межах,
- Сценарій розбалансованого Чорноморського регіону, коли коливання, спричинені критичними факторами та трендами, призведуть до нестабільності у регіоні з невизначеним вектором розвитку ситуації.

Для цього експерти провели оцінку меж орбітальної стійкості системи — визначивши, які з коливань видаються допустимими, хоча й небажаними, з точки зору залучених учасників. Наступним кроком було визначення факторів і трендів, реалізація яких призведе або до коливань системи в межах визначеної орбітальної стійкості, або до виходу за такі межі.

Перевірка гіпотез відбулася шляхом проведення низки напів-структурованих експертних інтерв'ю та опитувань з представниками держав регіону, а також Великої Британії та США. Ці інтерв'ю та опитування не є репрезентативними, а є скоріше ілюстративними та показовими. Вони використовуються в накопичувальній, анонімній, нецитованій формі, і таким чином розглядаються як мозковий штурм, а не соціологічна перевірка. Дослідження проводилося у квітні-травні 2025 року.

ГОЛОВНІ ТРЕНДИ

Стратегічна глибина: внутрішньодержавні тренди

Поточна ситуація в розширеному Чорноморському регіоні серйозно фрагментована, оскільки внутрішні тенденції та політика окремих країн домінують у регіональній динаміці. Незважаючи на значний вплив російсько-української війни на регіональні процеси з 2014 року, саме внутрішньодержавні тенденції формують стратегічну глибину цього регіону. Ряд трендів є подібними для кількох держав і відображають глобальні тренди, тоді як інші є специфічними для окремих держав, хоча й мають вплив на весь регіон.

Дихотомія між демократичними очікуваннями та сповзанням у авторитаризм сколихнула регіон у кількох його державах, демонструючи бажання громадян рухатися вперед до глибшої інтеграції з ЄС, що супроводжується прагненням до європейських демократичних цінностей та правил. Водночас зростає підтримка полярних поглядів. Ця проблема дихотомії посилюється двома побічними ефектами: європейська інтеграція проти євроскептицизму та правий популізм проти стабільної демократії.

Для України вступ до ЄС є стратегічною метою, закладеною в Конституції України. У Грузії понад 80% населення виступає за проєвропейський шлях. У Республіці Молдова на референдумі 2024 року 50,35% проголосували за подальшу інтеграцію з ЄС, і відповідні поправки були включені до Конституції. Вірменія також протягом останніх місяців продемонструвала значний прогрес у проведенні реформ, пов'язаних з ЄС.

Однак деякі національні лідери та партії демонструють регрес у демократичних перетвореннях або експлуатують популістські настрої. Наприклад, уряд Грузії призупинив зусилля щодо вступу до ЄС до 2028 року, незважаючи на переважну громадську підтримку ЄС. Закони про «іноземних агентів» у російському стилі обмежують можливості агентів змін та прихильників європейської інтеграції. Поширеність проєвропейського порядку денного не є незворотною в Республіці Молдова: втома від війни Росії проти України та соціально-економічні розчарування, спричинені постачанням російських енергоносіїв, підживлюють підтримку проросійських або антисистемних сил, навіть під виглядом про-європейської риторики.

Євроскептичні партії закріпилися в політиці — явище, яке ще кілька років тому було практично нечуваним, а тепер увійшло в мейнстрім парламентської політики в Болгарії, Грузії та Румунії. Ризики відповідних змін залишаються у Вірменії на виборах 2026 року. Ризики дострокових виборів у Болгарії та Румунії можуть посилити цей тренд.

Зростання популізму в таких країнах, як Грузія та Румунія, а також можливий прихід популістів до влади в Болгарії, стали характерною рисою політики 2024-2025 років. Ці популісти використовують «виснаження» від російсько-української війни та економічних труднощів, посилюючись антиукраїнськими чи антиєвропейськими наративами.

Політична ситуація в Туреччині знову дестабілізується. Незважаючи на заяви президента Ердогана про те, що він не балотуватиметься ще на один президентський термін, арешти представників опозиції, включаючи головного конкурента — мера Стамбула, — є ознакою подальшого погіршення політичної ситуації, що може поставити під загрозу політичну стабільність країни перед наступними виборами та бути використане зовнішнім зловмисним впливом. Країна залишається поляризованою, і подальше правління Ердогана не гарантоване в довгостроковій перспективі. Будь-який суттєвий зсув, такий як перемога

опозиції чи внутрішня нестабільність, може за одну ніч змінити зовнішньополітичну орієнтацію Туреччини. Постійний відхід від демократії, посилення авторитарного правління та тиск опозиції стали також характерними рисами Азербайджану.

Експерти переважно вважають політичне середовище у своїх країнах нестабільним, причому більшість описує його як «дещо нестабільне» або «дуже нестабільне».

Економіка регіону постраждала від російсько-української війни. Традиційні торговельні шляхи були обмежені, якщо не зруйновані. Молдова — країна, що не має виходу до моря та історично залежить від українських чорноморських портів, — коли почалася війна, втратила доступ до своїх основних експортних маршрутів через українські порти Одеса та Чорноморськ і була змушена перенаправити свої товари через перевантажений і дорожчий румунський порт Констанца. Експорт українського зерна зіткнувся з величезними викликами, що в свої чергу вплинуло на глобальну продовольчу безпеку. Зернова угода, укладена у 2022 році та розірвана Росією через рік, стала тимчасовим полегшенням. Новий навігаційний маршрут через територіальні води прибережних держав, запроваджений для розблокування деяких українських портів, а також будівництво нових терміналів на Дунаї, продемонстрували крихкість існуючих морських режимів у Чорному морі та залежність прибережних держав від експорту морем, підкресливши обмеженість потужностей портів (наприклад, румунського порту Констанца). Питання сталої морської торгівлі залишатиметься критичним і потребуватиме оновлених правил, коли сформується повоєнний режим функціонування судноплавства в Чорному морі

У деяких випадках війна мала протилежний ефект. Грузія отримала короткострокову вигоду від тимчасового сухопутного торговельного потоку через Середній коридор (Middle Corridor). Однак тимчасовим рішенням бракувало сталості та, як наслідок, стратегічних інвестицій. Потенційні китайські інвестиції в розвиток мегапроекту в порту Анаклія вважаються суперечливими та ризикованими з міркувань національної безпеки. Це може вплинути на переговори Грузії з ЄС, відносини зі США та надати Китаю додаткові можливості контролювати дуже важливий маршрут для торгівлі між Європою та Азією.

Звісно ж, економіка України була спустошена повномасштабним вторгненням – ВВП у 2022 році впав приблизно на 30%, і хоча очікується певне відновлення, економіка працюватиме набагато слабкіше довоєнного рівня.

Хоча членство Румунії та Болгарії в ЄС забезпечило певну економічну стабільність та зростання, відповідне економічне зростання в Грузії та Вірменії часто є результатом поглиблення торговельних відносин з Росією. Це не системний, а радше короткостроковий стимульований ефект, що містить ризики надмірної залежності від Москви.

Східні члени ЄС (Болгарія, Румунія) координують свої дії в рамках структур ЄС, тоді як кавказькі держави формують спеціальні угоди (наприклад, альянс Азербайджану та Туреччини, окремі угоди Грузії з Китаєм або ЄС). Тренд-імпакт в даному випадку базується на тому, що якщо закінчення війни дозволить реалізувати нові багатосторонні ініціативи (можливо, фонд розвитку та реконструкції Чорного моря або спільноту безпеки), це може розблокувати процвітання; якщо фрагментація збережеться, країни розвиватимуться нерівномірно та залишатимуться вразливими до зовнішніх маніпуляцій через двосторонні угоди.

Енергетична безпека та диверсифікація залишаються критично важливими викликами для регіону. Багато держав Чорного моря історично залежали від російської енергії; використання Росією **«енергетичної війни»** (скорочення поставок, маніпуляції цінами) змусило держави диверсифікувати поставки. У той час як для Румунії та Азербайджану це не було серйозною проблемою через їхнє власне виробництво енергії та перспективи морського родовища «Neptun Deep», Болгарія та Республіка Молдова зіткнулися з

необхідністю значних змін у постачанні, що мало негативні соціально-економічні наслідки (особливо у випадку Республіки Молдова, де економічне зростання є слабким, прогнозується близько 1%).

Росія є основною дестабілізуючою силою в регіоні, а також державою, що має довготривалий регіональний вплив. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році зруйнувало регіональні домовленості про безпеку та стало кульмінацією її ревізіоністського порядку денного на пострадянському просторі. Якщо Росія переможе у своїй війні з Україною, це підживить її зростаючу позицію в усьому регіоні. Однак навіть невдача в Україні може стимулювати зусилля Росії щодо відновлення контролю в країнах регіону. Вона продовжує окупацію територій України, Грузії та Молдови всупереч міжнародному праву та може використовувати такі інструменти, як «миротворчі сили» (наприклад, у Придністров'ї або в Карабаху до 2023 року) або нові бази в окупованій Абхазії, щоб чинити тиск на сусідні держави.

Вражаючим аспектом економічної сцени Чорного моря є відсутність ефективних регіональних структур економічного співробітництва. Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) існує, але є політично безсилою. Російсько-українська війна підкреслила обмеження та неефективність ОЧЕС, яка, як виявилося, не здатна бути посередником або відігравати будь-яку помітну роль у запобіганні блокаді українських портів та гарантуванні безпеки комерційного судноплавства та портової діяльності.

Сильні течії — тренди, які можуть мати визначальний характер

Домінуючою загрозою регіональній стабільності є **продовження війни Росії проти України**, яка може приймати кілька форм — або посилення військової діяльності з новою наступальною операцією, або спроба заморозити воєнні дії, що, найімовірніше, призведе до нового етапу виснаження, а не до придністровського варіанту замороженого конфлікту. Тривала патова ситуація в Україні тримає весь регіон у глухому куті — нормальний економічний розвиток неможливий за високої невизначеності в галузі безпеки, і кожна сусідня держава перебуває під загрозою потенційного ураження наслідками зниження рівня безпеки. Ще більш тривожною є перспектива ескалації війни за межі кордонів України: наприклад, прямий напад Росії на територію НАТО в Чорноморському регіоні або дестабілізація так званої «Придністровської Молдавської Республіки», де досі незаконно присутні російські війська, або Гагаузької автономної області, де існують сильні проросійські настрої.

Однак, з іншого боку, війна досі мала зворотний ефект для впливу Кремля: Росія виявилася ослабленою у військовому плані та економічно підпала під сильніші санкції, що вже призвело до змін в архітектурі безпеки регіону. Традиційна роль Росії як гаранта безпеки у Вірменії під сумнівом – вірменські лідери відкрито ставлять під сумнів надійність Москви після того, як вона не змогла запобігти просуванню Азербайджану у 2023 році та вжити заходів для виведення ОДКБ зі стану неефективності.

Раптовий крах Росії або демократизація в Москві могли б змінити правила гри (усунувши головну військову загрозу для регіону), тоді як загартований або реваншистський режим (особливо якщо його підкріпити зближенням з майбутньою ізоляціоністською адміністрацією США) міг би подвоїти агресивну тактику.

Туреччина є опорою регіональної безпеки, але водночас і регіональною державою з власним порядком денним. За часів президента Реджепа Таїпа Ердогана Туреччина прагне балансувати: підтримуючи діалог з Росією (з економічних та стратегічних причин), водночас підтримуючи Україну (наприклад, постачаючи безпілотники, дотримуючись Конвенції Монтре про обмеження російських військових кораблів та виступаючи

посередником у врегулюванні угоди щодо експорту зерна). Вплив Туреччини особливо помітний на Південному Кавказі: альянс Туреччини та Азербайджану є основою кавказького порядку денного після 2020 року - аж до того, що підтримка Анкари була вирішальною у перемозі Азербайджану в Нагірному Карабаху.

Однак, роль Туреччини може бути двосічною. З одного боку, Туреччина сприяє стримуванню Росії - наприклад, шляхом суворого дотримання Конвенції Монтре, яка обмежує російське військово-морське підкріплення в Чорному морі під час війни проти України. Турецькі військово-морські та повітряні сили також допомагають контролювати Чорне море, а Анкара запропонувала регіональні ініціативи щодо безпеки. З іншого боку, внутрішня політика Туреччини є нестабільною. У 2024 році можливість приєднання Туреччини до БРІКС стала реальною політичною перспективою, яка могла б суттєво змінити ситуацію, враховуючи членство Туреччини в НАТО. Водночас турецькі експерти заявили, що спроби Ердогана приєднатися до БРІКС можуть бути спрямовані на отримання важелів впливу в спробі Туреччини вступити до ЄС.

Виведення російських військ із Сирії мало значний вплив на підходи Туреччини до безпеки Чорного моря та російсько-української війни, оскільки російська присутність та підтримка іншої сторони в сирійському конфлікті значно стримували Анкару у її активності в регіоні. Значне зменшення загрози на сирійсько-турецькому кордоні (південний театр бойових дій) дозволяє Туреччині відігравати більш гнучку роль на Чорному морі (північний театр бойових дій). Тим не менш, спостерігається тенденція, що Туреччина переорієнтовує свої пріоритети на Близький Схід з меншими амбіціями щодо лідерства в Чорноморському регіоні. По суті, Туреччина є критичним стабілізатором в деяких сценаріях і тригером нестабільності в інших.

Сценарії розширеного конфлікту також включають відновлення **вірмено-азербайджанської** війни або азербайджано-іранського конфлікту. Навіть локальна війна (наприклад, бойові дії на Кавказі) може дестабілізувати регіон через потоки біженців, порушення енергетичних та торговельних шляхів. Очікується, що інциденти на грузино-російському кордоні або лінії зіткнення з сепаратистськими регіонами збережуть квазінейтральний характер грузинського уряду, запобігаючи зміні його позиції на більш проукраїнську. Водночас погіршення російсько-грузинських відносин через інциденти на кордоні може мати протилежний ефект: грузинський уряд повернеться до західного альянсу та проєвропейського курсу в пошуках підтримки безпеки.

Ще однією дестабілізуючою тенденцією було б **значна відмова західних держав (США/ЄС)** від підтримки безпеки та інтеграції регіону. Існує кілька потенційних рушійних сил: втома від війни серед західної громадськості, зміни в уряді (наприклад, адміністрація США менш підтримує Україну або європейські уряди з проросійськими уподобаннями). Домінування популістів, що супроводжується виходом західних країн з регіону, помножить цей негативний ефект. Водночас, скорочення західної економічної підтримки – наприклад, зменшення допомоги українським біженцям або повоєнної реконструкції України, менші бюджети ЄС на розширення та оборону – може спричинити економічні труднощі, якими скористаються популісти, потенційно приводячи до влади проросійські партії у вразливих демократіях. Суверенітетські рухи в країнах ЄС, таких як Болгарія та Румунія, отримають поштовх і потенційно посилять тенденцію всередині ЄС (що вже підкреслили результати виборів у Німеччині) та нові авторитарні режими в Угорщині та Словаччині.

Мілітаризація регіону, сек'юритизація додаткових сфер (включаючи торгівлю, судноплавство та продовольчу безпеку) вже суттєво вплинули на ситуацію та динаміку відносин у регіоні, проте наслідки цих впливів поширюються далеко за межі Чорного моря. У цьому відношенні є два важливі тренд-фактори, на які треба звертати увагу. По-перше, розвиток стратегії та пріоритетів військово-морського флоту прибережних держав. Вибір між будівництвом класичних військово-морських платформ та нарощуванням флоту морських безпілотників за прикладом України для асиметричної

війни в Чорному морі. Другий фактор – це позиція Туреччини щодо застосування Конвенції Монтре у разі потенційного припинення вогню між Україною та Росією. Рішення відновити здатність російського флоту проходити Босфор може мати драматичний ефект, оскільки більше військових кораблів увійдуть у Чорне море, компенсуючи втрати від українських атак та зростаючий вплив Росії на морському просторі. Водночас це може призвести до вимоги України перевезти свої кораблі, отримані з Великої Британії та Нідерландів, до портів Чорного моря.

Економічна нестабільність може швидко перетворитися на політичну та безпекову нестабільність. Трендом, за яким варто спостерігати, є потенційні різкі економічні спади або фінансові кризи в одній або кількох державах. Раптова економічна криза може підживлювати протести та призвести до краху урядів, створюючи можливості для антидемократичних сил. Це також може призвести, у випадку Туреччини, до їхнього виходу з важливих політичних переговорів.

Зрештою, ми розглядаємо тенденції, які не обов'язково зумовлені державною політикою, але все ж можуть дестабілізувати ситуацію. До них належать **кібератаки** (Росія вела кібервійну проти України та могла б атакувати енергетичні мережі чи фінансові системи сусідів, Іран активно проводив свої кібероперації, а Китай також є потенційно руйнівним гравцем в цьому аспекті), **кампанії з поширення дезінформації**, зокрема ті, що генеруються інструментами штучного інтелекту, а також пандемії чи стихійні лиха.

Крос-імпакт ефект може спрацювати, коли військова ескалація неминуче призведе до економічних криз. Політичний зсув до авторитаризму в одній державі може погіршити невирішені або заморожені конфлікти. Проблеми Чорноморського регіону є взаємозалежними та часто посилюють одна одну. Триваліша війна означає тривалі економічні страждання, що посилює підтримку популістських та проросійських сил, які, як наслідок, підривають регіональну солідарність. У свою чергу, відсутність солідарності може продовжити війну та регіональну солідарність.

Високі хвилі — вплив зовнішніх гравців

Поведінка зовнішніх гравців, очевидно, впливає на долю регіону. Для Чорноморського регіону цей вплив є суперечливим, оскільки багато з них можуть мати вплив, який поки що не здійснюють. Ця ситуація не нова і лише посилює дихотомію регіональних справ, коли країни регіону (за винятком Росії та Туреччини) постійно наголошують на необхідності більшої участі зовнішніх гравців. В той же час ці зовнішні гравці, такі як ЄС, США та НАТО вагаються або діють так, ніби пливуть за припливами — то піднімаються, то падають. Тим не менш, їхня позиція щодо регіональних справ може мати значний вплив навіть без помітною політичної залученості.

Європейський Союз та Сполучені Штати вважаються основними зовнішніми гравцями, які можуть впливати на ситуацію в Чорноморському регіоні. Однак залишається питання, чи можуть вони або чи будуть вони впливати на поточний стан справ.

Вплив ЄС у Чорноморському регіоні є передусім політичним та економічним. Завдяки своїй політиці розширення та сусідства ЄС став ключовим зовнішнім якорем для реформ. Водночас ЄС не став гравцем у сфері безпеки для регіону. Це дещо змінилося з участю у російсько-українській війні, але все ще є радше винятком, ніж правилом.

Болгарія та Румунія забезпечують фізичну присутність ЄС на західному узбережжі Чорного моря. Для таких країн, як Україна, Молдова та (в перспективі) Грузія, ЄС пропонує шлях до членства, що є потужним рушієм внутрішніх змін. З моменту вторгнення Росії в Україну ЄС фактично посилив свою участь: він надав Україні та Молдові статус кандидатів на вступ до ЄС у 2022 році, розгорнув місію моніторингу ЄС на вірменсько-

азербайджанському кордоні (EUMA) у 2023 році та виступив посередником у переговорах на високому рівні між Баку та Єреваном. Однак ЄС стикається і з проблемами в регіоні. Азербайджан менше зацікавлений у політичних зв'язках з Європою (зосереджуючись на продажу енергоносіїв на власних умовах та встановлюючи більше контактів з азійськими державами). Уряд Грузії відкрито ігнорує допомогу та рекомендації ЄС. Водночас Вірменія повернулася до інтеграційного діалогу, який раптово припинився у 2013 році.

Європейський Союз розробляє оновлену стратегію для Чорного моря, яка може бути представлена вже у 2025 році. Очікується, що цей документ суттєво відрізнятиметься від «Синергії Чорного моря» (версії 2007 року та пізніших видань), яка розглядала Чорноморський регіон не як майбутню невід'ємну частину Союзу та не охоплювала належним чином проблеми регіональної безпеки. Однак досі немає чіткого уявлення про те, яка інституція ЄС буде відповідальною за остаточний текст — DG Near чи EEAS, оскільки цей вибір може суттєво вплинути на його спрямованість.

Сполучені Штати були основним постачальником військової допомоги Україні та іншим країнам регіону. Американська дипломатія також брала активну участь у деяких інших питаннях Чорного моря: США допомогли як медіатор на певних етапах вірменсько-азербайджанських переговорів і сигналізували про довгострокову відданість безпеці Чорного моря через такі ініціативи, як запропонований Закон США про безпеку Чорного моря (2023), спрямований на посилення регіональної оборонної співпраці. Однак регіональні спостерігачі відзначають амбівалентність або невизначеність у довгостроковому баченні Вашингтона щодо Чорного моря. Це є результатом тривалої відсутності узгодженої політики США щодо регіону, мінімальних амбіцій щодо нього та надання переваги двостороннім, а не регіональним відносинам. Румунія та Україна залишаються найбільшими пропонентами активнішої участі США, тоді як самі США надають пріоритет своїй участі через механізми НАТО.

Сполучене Королівство, хоча й не є членом ЄС, активно підтримувало безпеку Чорного моря: Велика Британія очолює бойову групу НАТО в Румунії та поглибила двосторонні зв'язки з Україною з 2018 року (військово-морська підготовка, створення протикорабельних ракет тощо). Ставши одним із лідерів коаліції морських можливостей для України, Лондон чітко визначає свої інтереси в морській сфері Чорного моря.

Відсутність сталої присутності НАТО в Чорноморському регіоні завжди була помітною. Частково це сталося через довгострокову позицію Туреччини (співзвучну з російською), що прибережні держави повинні самостійно відповідати за регіональну безпеку, що створює російсько-турецьке військове та безпекове домінування в регіоні. Незважаючи на кілька спроб включити Чорне море до підсумкової декларації саміту, воно все ще сприймається як сусідство, а не як цілісний театр військових дій. Прийняття більш узгодженої стратегії та оперативних планів, які включатимуть як три прибережні держави-члени, так і можливості України на морі, може змінити ситуацію.

По суті, участь Великої Британії та США діє як щит (через НАТО), так і дипломатичний важіль (гарантуючи, що Росія не зможе диктувати результати переговорів). Ступінь, до якої ці союзники залишатимуться залученими – або, навпаки, не залучатимуться – значною мірою формуватиме стратегічне середовище.

Прямий вплив Китаю в Чорноморському регіоні наразі скромний, але зростає. Інтерес Пекіна зосереджений переважно на економіці, інвестуванні в інфраструктуру (порти, залізниці) та пошуку доступу до європейських ринків через свою ініціативу «Один пояс – один шлях». У Грузії та Азербайджані китайські компанії є помітними інвесторами (наприклад, Китай допомагає фінансувати порт Анаклія в Грузії та іншу транзитну інфраструктуру). У політичному плані Китай тримається в тіні; він не бере участі в конфліктах чи альянсах у Чорному морі, зосереджуючись на стабільних відносинах з усіма сторонами (включаючи продаж зброї одним та інвестиції іншим). Тим не менш, його роль

зростає завдяки міцному партнерству та допомозі Росії, а також зловмисному впливу та втручанню.

Серед інших зовнішніх гравців – **Іран**, який межує з Азербайджаном та Вірменією, але також став одним із головних військових союзників Росії. Іран відіграє складну роль: він співпрацює з Вірменією (як держава, що потрапила під санкції, та протидіє партнерству Азербайджану та Ізраїлю) та має конфлікти з Азербайджаном, розглядаючи тісні зв'язки Баку з Ізраїлем та пан-тюркістські амбіції як загрозу безпеці.

Підсумовуючи, зовнішні актори створюють як підтримку державам регіону, так і додаткове зовнішньополітичне навантаження. Західна взаємодія зазвичай забезпечує гарантії безпеки та економічні «рятівні кола», що зміцнюють стійкість регіональних держав, тоді як російська (і певною мірою іранська) участь, як правило, використовує розбіжності та підживлює конфлікти. Туреччина знаходиться посередині – регіональна держава, чий вибір може або зміцнити порядок, керований Заходом, або створити більш незалежну сферу впливу. Взаємодія між цими зовнішніми силами створює умови для більш стабільного або більш фрагментованого Чорноморського регіону в найближчі роки.

СЦЕНАРІЇ

"Дрейф під час штилю": сценарій стабільного чорноморського регіону

Безпекова ситуація в ширшому регіоні Чорного моря суттєво змінилася, і немає жодних шансів повернутися до статус-кво, що існував до 2014 року. Головною загрозою регіональній стабільності є продовження або розширення війни Росії проти України. Однак, навіть у разі припинення вогню, незважаючи на його умови та сталість, певна турбулентність залишатиметься атрибутом цього регіону.

«Нормальна» або стабільна ситуація в Чорному морі означала б, що Україна та її союзники зможуть підтримувати контроль над регіоном, забезпечуючи безпеку та запобігаючи будь-яким агресивним діям. Баланс сил та повернення до Чорного моря як російсько-турецького «озера» здається досить неможливим навіть за найкращого сценарію, оскільки це не буде прийнято Україною та іншими державами-членами НАТО.

Один із можливих сценаріїв – це настання періоду оманливого спокою. Активна фаза бойових дій може припинитися, але першопричини конфлікту залишаться невирішеними. Продовження бойових дій низької інтенсивності без спроби нового нападу також може бути можливим варіантом для цього сценарію, оскільки регіон вже частково адаптувався до цього. Однак реальний стратегічний прогрес буде заблоковано гібридними загрозами, замороженими конфліктами та постійною тінню російського впливу.

Такі країни, як Молдова та Україна, продовжуватимуть прагнути інтеграції з ЄС, тоді як Вірменія просуватиме демократичні реформи. Тим не менш, усі вони діятимуть під значним зовнішнім тиском. Грузинська політична криза піде на спад, оскільки нинішній уряд обере формальну інтеграцію з ЄС. Однак за цим сценарієм не відбудеться різких внутрішньополітичних змін, спрямованих на скасування недемократичного законодавства та зменшення тиску на опозицію.

ЄС представить нову стратегію для Чорного моря, яка буде зосереджена переважно на економічному, соціальному та екологічному порядку денному, політиці розширення та спільних проблемах безпеки. Однак їй бракуватиме бачення ЄС як регіонального гравця безпеки, а Чорне море залишатиметься околицею/сусідньою територією, а не невід'ємною частиною простору ЄС.

Середній коридор може забезпечити певне економічне полегшення та стимул, проте (враховуючи, що Москва розглядає його як пряму загрозу своєму стратегічному впливу) Росія буде прагнути саботувати його через посередників та дезінформацію. Потреба Кремля в певній компенсації за невдалий наступ в Україні може перетворитися на посилення тиску на Грузію. Політика батога та пряника, ймовірно, буде застосована, коли «пряником» буде виступати зростання залучення Грузії до російських торговельних потоків, що супроводжуватиметься ризиками економічної залежності та політичного дрейфу в бік Москви. Водночас будь-які спроби Тбілісі диверсифікувати економіку можуть зіткнутися з посиленим тиском з боку Росії, включаючи використання окупованих територій для подальшої дестабілізації країни.

Туреччина, за такого сценарію, продовжуватиме балансувати між статусом регіонального стабілізатора та потенційного спойлера, оскільки її внутрішня політика та зовнішні амбіції можуть перетворитися на регіональні ризики. Анкара та ЄС активізують діалог з деяких питань регіонального та двостороннього порядку денного, включаючи лібералізацію

візового режиму, уникнення антиросійських санкцій, Сирію, Газу та розмінування Чорного моря, таким чином уникаючи складних питань прав людини та політичних свобод.

Відкриття кордону між Туреччиною та Вірменією, а також між Вірменією та Азербайджаном може відбуватися поступово, що символізуватиме закінчення питання війни 2020 року. За таким сценарієм роль Росії на Кавказі зменшиться, особливо щодо її впливу на Вірменію.

Потенційні дестабілізуючі фактори впливатимуть на ефективність урядів прибережних держав ЄС: Румунії та Болгарії. Необхідність збалансувати соціальну політику та політику безпеки може призвести до соціального невдоволення, заворушень та зростання антиєвропейських настроїв (цей факт зрештою послабить і без того крихкий європейський вплив у регіоні). Поляризовані парламенти та слабкі уряди можуть послабити східний фланг НАТО або принаймні уповільнити розвиток безпекових домовленостей у регіоні.

Серед умов нової нормальності є створення Україною безпілотного військово-морського флоту, втрата військового домінування Чорноморського флоту Росії над більшою частиною Чорного моря та поступове вдосконалення можливостей Росії у сфері морської боротьби з безпілотниками. Це також може включати посилення морської співпраці між Румунією, Болгарією та Туреччиною, що базується на спільній місії з розмінування. Отже, за цим сценарієм не очікується додаткових перешкод для експорту зерна з українських портів, а спроби розширення типів вантажів, включаючи контейнерні перевезення, будуть повільними.

Вищезазначені обставини створять передумови для регіональної турбулентності, яка буде атрибутом нової нормальності, коли регіон застрягне у невизначеності.

“Бурхливі води": сценарій орбітально стабільного чорноморського регіону

Це сценарій постійного взаємного тертя між країнами та нерівномірної турбулентності. Оскільки безпека в Чорному морі завжди була нестабільною, рівень толерантності до можливих регіональних заворушень серед регіональних гравців є досить високим.

Хоча повномасштабної війни вдається уникнути, регіон страждає від політичної нестабільності, націоналістичної риторики, взаємної підозри та зіткнень низької інтенсивності.

Наступне опитані експерти вважають «прийнятним» для загальної стабільності регіону.

Короткострокові перебої в торгівлі. Це може означати як подальше закриття кордону між Вірменією та Азербайджаном, Вірменією та Туреччиною, протести на кордоні України та Румунії (подібно до польських протестів проти експорту українського зерна), так і короткострокове обмеження судноплавства через військові дії або розмінування.

Обрання Туреччиною політики мінімізації «сірої» торгівлі та уникнення санкцій може вплинути на поточну торгівлю між Росією і Туреччиною та турецьку економіку. Проте це не буде еквівалентно політиці приєднання до антиросійських санкцій, а тому, найімовірніше, не матиме серйозного дестабілізуючого ефекту. Цей фактор може також включати торгівлю енергоносіями та транспортування, які перебувають у політичному фокусі зокрема через дефіцит у Молдові та відключення електроенергії в Україні.

Дипломатична напруженість між державами є майже «нормальним» сценарієм для регіону, який протягом десятиліть переживає низку заморожених конфліктів. Маючи низку потенційно слабких місць, можна очікувати напруженості між:

- Азербайджаном та Вірменією в процесі врегулювання конфлікту,
- Вірменією та Росією через європейську інтеграцію Вірменії,
- Грузією та Україною через відхід від демократії та співпрацю з Росією,
- Грузією та Росією, через будівництво військово-морської бази в Очамчирі, окупованою Абхазією,
- Росією та Туреччиною через впровадження санкцій, підтримку Туреччиною позиції НАТО або заяви щодо статусу Криму,

Молдовою та Румунією через втручання у внутрішню політику, заяви націоналістичних політиків щодо об'єднання країн тощо.

Військові навчання на кордонах та військові дії малої інтенсивності. Залежно від рівня таких навчань та їх сценаріїв, вони можуть призвести до додаткової напруженості у двосторонніх відносинах та навіть до незначних військових інцидентів. Тим не менш, жодна з держав регіону не готова до великого конфлікту, тому у разі такого розвитку подій будуть докладені максимальні зусилля для зменшення ризиків та напруженості. ЄС може відігравати роль посередника (за винятком випадків конфліктів/інцидентів за участю Росії). Вищезгадані військові навчання можуть також включати морські навчання, де можуть зустрітися російсько-турецькі військово-морські сили або берегова охорона. Порушення повітряного простору прибережних держав, включаючи країни-члени НАТО, також слід розглядати як можливий розвиток подій. Спуфінг, глушіння та інші порушення безпеки судноплавства можуть призвести до дипломатичних скандалів та посилення заходів безпеки, але не підвищать військові ризики до нестабільного рівня.

Негативна реакція на ліберальну демократію та західний вплив зростає і її підсилюють лідери-популісти, які перетворюють втому від війни та економічні невдоволення та євроскептичні наративи, що поширюються далеко за межі ширшого Чорноморського регіону.

Деякі експерти назвали одним із можливих сценаріїв ізоляцію Грузії та її поворот до авторитаризму. Хоча ймовірність такого сценарію може вважатися високою за нинішніх умов, це не матиме значного регіонального впливу. Відхід Грузії від демократичних реформ може стати незворотним, а використання законодавства як зброї проти громадянського суспільства та ЗМІ може стати взірцем для наслідування та регіональною тенденцією яка потенційно може поширитися на Молдову, де політичне поле стає дедалі фрагментованішим, а проєвропейські прагнення стикаються з популістським розчаруванням.

Такий самий ефект може бути актуальним і для Вірменії. Під час спроб дипломатичної нормалізації країна дестабілізується через невирішену прикордонну напруженість та конкуренцію еліт (особливо під час виборчої кампанії 2026 року та відповідно після виборів). Зангезурський коридор залишається заблокованим, що символізує глибоку недовіру між Вірменією та Азербайджаном.

Такі обставини посилять націоналістичні сили в регіоні, а зовнішні гравці зможуть посилити цю тенденцію за допомогою інструментів інформаційної війни. Тим часом поляризація паралізує державне управління. Будь-які спроби інтегрувати або інституціоналізувати нові рамки співпраці будуть зупинені.

Політична нестабільність у Туреччині, яка може посилюватися з наближенням президентських виборів 2028 року, може стати відволікаючим фактором, що призведе до відмови Анкари від діяльності на високому рівні у сфері безпеки та посередницьких зусиль, зосередившись на внутрішньому політичному суперництві.

Водночас, **зближення Туреччини та Європи**, зумовлене війною Росії проти України та виведенням російських військ із Сирії, може стати позитивною тенденцією, яка може вплинути як на внутрішню, так і на регіональну ситуацію. Це залежатиме від пріоритетів Анкари — безпека та національні інтереси проти політичної конкуренції та спроб забезпечити політичний контроль у країні. Транзакційні питання, такі як посилення економічної співпраці, оновлення Митного союзу та лібералізація візового режиму, знову з'являться у двосторонньому порядку денному, проте залишатимуться під серйозним викликом застосування нормативних принципів. Таке зближення також може стимулюватися виходом США з європейських справ та готовністю Туреччини зробити внесок у спільне військове виробництво, де вона має значну перевагу.

Участь США у питаннях безпеки Чорного моря залишається під питанням, проте цей фактор все ще матиме значний вплив у разі його реалізації. Однак за такого сценарію ми можемо не очікувати цілісної регіональної політики, а радше посилення присутності в окремих державах (Україна, Румунія) та активізації діалогу з питань безпеки з Туреччиною.

Екологічні кризи значного рівня в результаті військової діяльності Росії в регіоні також слід розглядати в цьому сценарії. Оскільки виконання Чорноморської конвенції вже під питанням з 2014 року, можуть почастішати інциденти, подібні до аварії російського танкера «сірого» флоту в грудні 2024 року з розливом палива, що спричинив одну з найгірших екологічних катастроф у регіоні. Відсутність моніторингу та впровадження законодавства, поганий стан суден через санкції, нехтування нормами для кримських та азовських портів та належними міжнародними рятувальними механізмами можуть призвести до наступних аварій, які торкнуться не лише Росії та України.

"Зона риптиду": нестабільний сценарій для регіону Чорного моря

Це сценарій розриву, коли системний тиск розколює регіон на відкриті конфлікти та регіональні кризи. Більшість експертів вважали, що регіон зазнає значної нестабільності протягом наступних п'яти років.

Військові дії між Вірменією та Азербайджаном відновлюються, втягуючи зовнішніх гравців. Навіть локальна війна може дестабілізувати регіон через потоки біженців, порушення маршрутів постачання енергоресурсів та ризик втягування більших держав (Туреччини, Росії, Ірану).

Росія розширює свою військову присутність в окупованих грузинських регіонах, одночасно розпочинаючи агресивні гібридні операції в Молдові та продовжуючи наступ в Україні, прагнучи відрізати Україні доступ до Чорного моря за мовчазної підтримки «Великих гравців». Цей сценарій може включати відновлення конфлікту в Придністров'ї через військові провокації, інциденти або операції під чужим прапором. Це вимагатиме участі України та Румунії, а також відкриє додаткові можливості для російських сил під приводом захисту своїх військових сил, розміщених у Придністров'ї.

За таких обставин регіон Чорного моря стає театром конфліктів, де блокади, удари безпілотників та військово-морські зіткнення загрожують більшою ескалацією. Сили НАТО та Росії діють у небезпечній близькості, і будь-який прорахунок може спровокувати пряме зіткнення. Інцидент на морі або помилкове зіткнення з російськими військами можуть швидко поширитися далеко за межі Чорного моря. Наслідком може стати воєнний стан у багатьох державах, економічний спад і, можливо, повне закриття Чорного моря для цивільного судноплавства.

Цей прогноз зумовлений поєднанням внутрішніх та зовнішніх проблем. Усередині країн потенційними джерелами дестабілізації є **політична поляризація**, зростання підтримки проросійських сил, майбутні вибори та виклики демократичному управлінню. Водночас, події в сусідніх країнах, такі як популістські сплески або зміни у зовнішній політиці, також розглядаються як можливі загрози регіональному балансу.

Успіх Росії у встановленні повного контролю над Грузією. Зокрема, якщо триваючі протести не увінчаються успіхом, то Росія фактично захопить Грузію мирними засобами. Таким чином вона посилить свою проекцію сили не лише в ширшому Чорноморському регіоні, але й частково на Близькому Сході. Плани будівництва військової бази в Очамчирі та відкриття аеропорту Сухумі в окупованій Абхазії (вперше за 30 років) — яскраві демонстрації цих зусиль. Такий розвиток подій можливий у разі повного припинення взаємодії ЄС/НАТО з Грузією.

Зняття обмежень за Конвенцією Монтре у разі припинення вогню у російській війні проти України, які наразі перешкоджають Росії залучати додаткові кораблі до Чорного моря, може суттєво вплинути на баланс безпеки в регіоні. Це зведе нанівець усі зусилля України в межах асиметричної війни на морі, надасть Росії додаткові сили для нового наступу та посилення захисту Криму від деокупації. Це також призведе до подальшої мілітаризації Чорного моря. Така ситуація вплине не лише на Україну та може призвести до повної блокади судноплавства в північно-західній частині Чорного моря, але й загрожуватиме Туреччині та іншим союзникам НАТО і також вимагатиме їхньої значної військово-морської присутності, яка буде неможливою без залучення кораблів неліторальних держав НАТО. Останнє створить значну дилему для Анкари.

Внутрішня нестабільність у Туреччині через загострення політичної конфронтації, нова криза біженців з Близького Сходу, що підживлюється гібридною війною Росії та, найімовірніше, супроводжуватиме економічну кризу в країні, може мати непередбачувані наслідки. Від нового перевороту (низька ймовірність) до концентрації влади та розколу опозиції (висока ймовірність), це в будь-якому випадку призведе до погіршення відносин

між Туреччиною та ЄС. За такого сценарію Анкара може знову переорієнтуватися на Росію.

Нестабільність у Туреччині може дестабілізувати баланс сил у регіоні. Конфлікт між Грецією та Туреччиною може спричинити проблеми для Чорноморського регіону та порушити торговельні шляхи. Більше того, це призведе до кризи всередині НАТО, яка матиме негативний вплив і на весь регіон.

Визнання Сполученими Штатами Криму як російської території також може мати помітний негативний вплив не лише на російсько-українську війну: воно порушить питання принципу територіальної цілісності, спричинить ефект доміно та спровокує всі країни регіону переглянути свої кордони. У більшості випадків це може призвести до військових протистоянь, враховуючи історію регіональних конфліктів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Хоча результат російсько-української війни вважається головним фактором, який може вплинути на майбутній розвиток Чорноморського регіону, можна спостерігати кілька тенденцій, включаючи регіональну фрагментацію, внутрішньополітичну поляризацію та зростання амбіцій щодо ЄС. Політичний вибір Туреччини та США може мати докорінний ефект, якщо його застосувати, оскільки обидва гравці досі не готові змінити статус-кво. Основними дилемами, з якими зіткнуться країни, є гарантування безпеки судноплавства, розвиток асиметричних військово-морських можливостей, запобігання відступу від демократії та впровадження реформ ЄС.

Для розвитку регіону в межах орбітально-стабільного сценарію варто розглянути такі рекомендації:

- Чорне море слід розглядати як окреме питання на будь-яких переговорах щодо російсько-української війни. До переговорів слід включити запобігання нарощуванню російських військових та військово-морських сил у регіоні та гарантування безпеки судноплавства та діяльності портів.
- ЄС необхідно розробити стратегію безпеки для Чорноморського регіону. Вона має бути реалізована у разі ослаблення НАТО або продовження політики обмеження їхньої присутності в регіоні.
- Україна повинна ініціювати морський діалог з прибережними державами (включаючи Молдову, виключаючи Росію) для розробки спільної позиції щодо майбутніх домовленостей з безпеки в Чорноморському регіоні та для вирішення існуючих проблем (розмінування, морські інциденти, екологічні аварії, спуфінг тощо). В цьому контексті варто також розробити спільні військово-морські навчання та оперативні плани в рамках НАТО.
- З огляду на безсилля регіональних організацій та механізмів, слід залучати загальноєвропейські інституції, особливо до питань екологічного контролю, безпеки комерційного судноплавства, безпеки портів, інтегрованого управління кордонами тощо.
- Додаткову цінність додала б співпраця регіональних аналітичних центрів, незалежних ЗМІ та академічних установ для розробки та поширення спільних оцінок ризиків, систем раннього попередження та відстеження інцидентів. Громадянське суспільство повинно виступати за створення національних та регіональних механізмів та мереж раннього попередження, які об'єднують звітність громадян, моніторинг соціальних мереж та картографування конфліктів на рівні громад. Слід запустити та вдосконалити відповідні інструменти фінансування цих ініціатив.

BLACK SEA
SECURITY
FORUM

© Black Sea Security Forum, 2025

UKRAINIAN PRISM:
TEN YEARS
OF EXPERTISE